

KEELEVAHETUSE PÕÖRAMISVÕIMALUSI VÕRU KEELEALAL*

MARTIN EHALA

Viimase kolmekümne aasta jooksul on keelehoiu (*language maintenance*) küsimused tõusnud väga jõuliselt keeleteadlaste tähelepanu keskmesse. Üksikute entusiastide ponnistustest (Fishman 1991) on kasvanud välja avar uurimuslik ja rakenduslik valdkond (Fishman 2001), mille olulisust ei tunnista mitte ainult lingvistilistes ringkondades (Crystal 2000), vaid ka rahvusvahelisel poliitilisel tasandil (EL; äärus 2002). Eestis on sel alal ehk kõige pikaajalisemad kogemused võru liikumisel, mis laulva revolutsiooni aegadest alates on aktiivselt seisnud võru keele ja kultuuri säilitamise eest. Alates 1998. aastast on neid ponnistusi toetatud ka valitsuse tasandil riiklike programmidega.

Käesolev artikkel püüab analüüsida võru keele hetkeolukorda rahvusvahelise keelehoiualase teoreetilise kogemuse valguses ning hinnata sellest lähtuvalt keelevahetuse pööramise võimalusi võru keelealal. Et ma ei ole ise osaline võru liikumises, vaid pigem heasoovlik kõrvaltvaataja, siis ei ole ka minu artikkel mingil juhul sisevaade võru keelehoiu praktikast. See on lihtsalt kõrvalpilk, millest võru aktivistid võivad leida kinnitust või täiendust oma keelehoiumeetmetele, aga võib-olla ka põhjust utmiseks.

Võru keele hetkeseisust

Võru keele kasutuse kohta Kagu-Eestis on kogutud ulatuslikke andmed 1998. aasta lõpul, kui küsitleti kolme Kagu-Eesti maakonna 600 elanikku vanuses 25–64 aastat (Pajusalu, Koreinik ja Rahman 2000, siitpeale VK98). Seoses võru keele vitaalsuse uuringuga viisin 2005. aasta septembris läbi küsitluse võru keeleala üldhariduskoolide 9. klassides (siitpeale VK05). Uuringus osales 35 kooli, mis on üle 90 protsendi piirkonna koolidest, igast koolist täitsid küsimustiku ühe 9. klassi õpilased, küsitluse viisid läbi

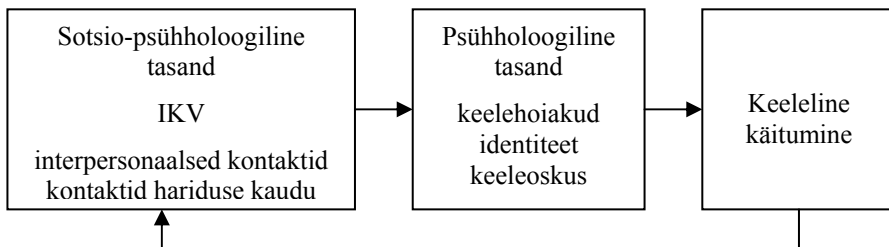
* Käesolev artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema „Eesti keelekeskkonna arengu analüüs, modelleerimine ja juhtimine” (reg.: 0132493s03) raames. Palju tänu Kadri Koreinikule ja Evar Saarele kommentaaride eest ettekande järel ja selle artikli esimesele versioonile. Kõigi seisukohtade, väidete ja vigade eest siin vastutan muidugi mina.

õpetajad. Kokku osales küsitluses 744 õpilast. Küsitlus koosnes 60 küsimusest võru keele kasutuse ja võrokeste etnolingvistilise vitaalsuse kohta nüüd ja tulevikus. Järgnev võru keele hetkeseisu analüüs põhineb nende kahe uuringu (VK98 ja VK05) tulemustel, kusjuures VK05 uuringust on analüüsi aluseks võetud vaid need küsimused, mis on otseselt seotud võru keele kasutamisega.

Mainitud uuringud on teatud mõttes komplementaarsed, sest VK98 raames küsitleti inimesi vanuses 25–64, samas kui VK05 uuringus osalejate keskmine vanus oli 15 aastat. Arvestades uuringute seitsmeaastalist vahet, olid VK05 uuringus osalenud õpilased 1998. aastal kaheksa-aastased, ehk siis VK98 uuringu kahe noorema eagrupi (25–34 ja 35–44 aastat) laste ja kahe vanema eagrupi (25–54 ja 55–64 aastat) lastelaste eakaaslased. Seega kajastavad VK05 uuringu tulemused VK98 uuringus ilmnenuid keeleliste praktikate realiseerumist ühes olulisemas keelehoiu alavaldkonnas – keele põlvkondadevahelises edasikandumises.

Samuti võimaldab uuringutevaheline seitsmeaastane vahe kaudselt hinnata võru keelehoiumeetmete tõhusust: kui VK05 tulemused erinevad sellest, mida võiks eeldada VK98 tulemustest keelekasutuse kohta perekonnas, siis võib erinevuse põhjused teatud ettevaatusega omistada ühiskondlikele teguritele, mille hulka kindlasti kuuluvad ka keelehoiumeetmed viimase seitsme aasta jooksul.

Järgnevalt annan ülevaate VK05 tulemustest, mis puudutavad keelelist käitumist. Lähtudes Landry jt (1996) etnolingvistilise vitaalsuse mudelist, sõltub inimeste keeleline käitumine (lõppkokkuvõttes siis kas keele hoid või keele vahetus) suurel määral selle inimese individuaalsete keelekontaktide võrgustikust (IKV). Suur osa selle võrgustiku kontakte on interpersonaalsed, moodustudes kontaktidest pere- ja sõpruskonnas, naabrite ja tuttavatega. Selle kõrval on olulised ka keelekontaktid hariduses ning meedia ja ajakirjanduse vahendusel. Landry jt (1996) kohaselt mõjutab IKV suures ulatuses ka inimese keelehoiakuid, identiteeti ja keeleoskust. Kokkuvõttes sõltub inimese keeleline käitumine sellest, milline on ta keeleoskus ja soov selles keeles suhelda, samuti sobiv IKV, mille raames oma oskusi rakendada. Seega mõjutab inimese keeleline käitumine tagasisidena dünaamiliselt ka tema IKVd – vastavalt oma soovile ja võimalustele valib ta endale suhtluspartnerid ühe või teise keele vahendusel. Mõnevõrra lihtsustatult näeb Landry jt (1996: 447) mudel välja järgmine:

Joonis 1. Keelelise käitumise ja keelekontaktide võrgustiku vastasmõju

Vastavalt Landry jt (1996) mudelile sõltub keele hoid või vahetus kakskeelsuse laadist antud keelekogukonnas. Kakskeelsus võib oma loomult olla asendav või lisandav. Asendav kakskeelsus tähendab olukorda, kus dominantne keel võtab tasapisi domineeritud keelelt üle järjest uusi funktsioone ja suhtlusvaldkondi. Lisandava kakskeelsuse puhul tekib uue keele omandamisel uusi paralleelseid suhtlusvaldkondi ja funktsioone ilma varasemaid struktuure esimeses keeles asendamata. Asendav kakskeelsus viib keelevahetusele, lisandav kakskeelsus tähendab keele hoidu.

Järgnevalt vaatlen VK05 tulemusi ülaltoodud mudeli valguses. Kõigepealt vaatame vastanute hinnangut oma võru keele oskusele (tabelid 1 ja 2):

Kuidas hindad oma võru keele oskust?

	N	%	Kumulatiivne %
Räägin emakeelena	9	1	1
Väga hea	28	4	5
Hea	105	14	19
Keskmine	245	33	52
Halb	184	25	77
Puudulik	95	13	90
Üldse ei oska	78	10	100
Kokku	744	100	

Kuidas hindad oma võru keele oskust?

	Sugu	
	Mees	Naine
Räägin emakeelena	2%	0%
Väga hea	5%	2%
Hea	19%	9%
Keskmine	34%	33%
Halb	21%	28%
Puudulik	9%	16%
Üldse ei oska	10%	11%
Kokku N	358	370

Tabel 1. VK05: hinnang võru keele oskusele

Tabel 2. VK05: keeleoskuse seos sooga

Üldiselt hindavad koolinoored oma keeleoskust suhteliselt positiivselt: 52% peab seda keskmiseks või keskmisest paremaks. Vaid 23% väidab, et ei oska võru keelt üldse või on keeleoskus puudulik. Samuti ilmnis tulemustest, et tervelt 60% noormeestest pidas oma keeleoskust keskmiseks või sellest paremaks, samas kui sama väitis vaid 44% neidudest. Pearsoni korrelatsioonianalüüs näitas üsna nõrka 0,16 korrelatsiooni 0,01 olulisuse nivool soo ja keeleoskuse vahel.

Kui võrrelda VK05 tulemusi VK98 tulemustega, siis tuleb arvestada, et VK98 skaala oli viieastmeline, samas kui VK05 skaala oli seitsmeastmeline. Võrdluses arvestan keskmiseks või sellest paremaks keeleoskuseks VK98 skaala kolm ülemist astet (kõnelen vabalt; kõnelen vabalt kodukohas; kõnelen natuke). Selle mõõndusega võib öelda, et VK98 küsitletutest pidas oma keeleoskust keskmiseks või sellest paremaks 79% vastanuteist (83% mehi ja 75% naisi) (Pajusalu jt 2000: 150). Kui vanema põlvkonna kõrgem hinnang oma keeleoskusele on ootuspärane (VK98 küsitles inimesi vanuses 25–64 aastat), siis mõnevõrra üllatav on keeleoskuse suurenev diferentseerumine soo alusel koolinoorte seas: VK98 uuringu alusel on vahe vaid 8% meeste kasuks, samas kui VK05 tulemuste põhjal on see kasvanud 16%ni. Pajusalu jt (2000: 22) tõdeavad, et meeste suurem keeleoskus väljendab võru keele peiteprestiiži kohalikes suhtlusvõrgustikes, samas kui naiste väiksem keelesokus kajastab võru keele madalat prestiiži laiemas ühiskonnaelus. Keeleoskuse mõnevõrra suurem sugudevaheline erinevus noorimas vanuserühmas (VK05) väljendab ilmselt selle tendentsi süvenemist.

Huvitav on võrrelda VK05 noorte hinnangut oma keeleoskusele nende vanemate (VK98 uuringu noorima earühma) hinnanguga oma laste keeleoskusele. Nii arvas vaid 29% VK98 uuringu noorima earühma (25–34) liikmetest, et nende lapsed kas kõnelevad võru keelt või kõnelevad seda natuke võrukeelses keskkonnas, samas kui 71% neist väitis, et lapsed ei kõnele üldse või kasutavad jutus üksikuid võrukeelseid sõnu. Vahe noorte enesehinnanguga (52% väitis, et oskab keskmiselt või paremini) on märgatav. Tõenäoliselt tuleb erinevus siin sellest, et teise inimese keeleoskust saab hinnata keelekasutuse põhjal ja seega ei kajasta vastused päris otseselt mitte laste keeleoskust, vaid vanemate hinnangut laste keeleoskusele, niipalju kui see ilmneb keelekasutuses. Seepärast on vanemate hinnangut sobilik võrrelda laste hinnanguga oma keelekasutusele kodustega (tabel 3):

Mis keeles sa suhtled oma pereliikmetega?

	N	%	Kumula- tiivne %
Ainult võru keeles	7	1	1
Enamasti võru keeles	9	1	2
Rohkem võru kui eesti k	12	2	4
Mõlemas keeles võrdselt	39	5	9
Rohkem eesti kui võru k	102	14	23
Enamasti eesti keeles	206	28	50
Ainult eesti keeles	369	49	100
Kokku	744	100	

Tabel 3. VK05: keelekasutus perekonnas

Siin on erinevused juba väiksemad: 23% noortest väidab, et kasutab võru keelt kodus mõnevõrra või aktiivselt, sama väidab VK98 uuringus 29% noorima earühma vanematest oma laste keeleoskuse kohta. Kui vaadata aga VK98 noorima earühma tulemusi võru keele kasutuse kohta lastega (Pajusalu jt 2000: 157), siis ilmneb, et 48% ei kasuta lastega võru keelt kunagi, mis on väga lähedane VK05 koolinoorte enda hinnangule tabelis 3: 49% väidab end suhtlevat kodustega vaid eesti keeles.

Murettekitav koolinoorte koduse keelekasutuse juures on see, et suhteliselt aktiivseid võru keele kasutajaid koduses ringis on vaid 9% (ainult 3% neid, kes suhtlevad peaaasjalikult võru keeles), samas kui VK98 noorimas vanuserühmas väitis end lastega võru keeles alati suhtlevat 14% vanematest. Kas erinevus väljendab noorte realistlikumat hinnangut kodusele keelekasutusele või on viimase seitsme aasta jooksul toimunud võru keele kasutuse vähenemine kooliealiste lastega peredes, on raske öelda.

Kui vaadelda võru keele kasutust väljaspool perekonda, siis võib märgata aktiivse keelekasutuse kahanemist vastavalt sellele, kuidas kasvab suhtlusolukorra formaalsuse aste (tabelid 4–7):

Mis keeles sa suhtled oma sõpradega?

	N	%	Kumula- tiivne %
Ainult võru keeles	10	1	1
Enamasti võru keeles	2	0	2
Rohkem võru kui eesti k	5	1	2
Mõlemas keeles võrdselt	20	3	5
Rohkem eesti kui võru k	36	5	10
Enamasti eesti keeles	255	34	44
Ainult eesti keeles	414	55	100
Kokku	742	100	

Tabel 4. VK05: Keelekasutus sõpradega

Mis keeles sa suhtled oma kaasõpilasega?

	N	%	Kumula- tiivne %
Ainult võru keeles	9	1	1
Enamasti võru keeles	2	0	1
Mõlemas keeles võrdselt	7	1	2
Rohkem eesti kui võru k	36	5	7
Enamasti eesti keeles	203	27	34
Ainult eesti keeles	488	65	100
Kokku	745	100	

Tabel 5. VK05: Keelekasutus kaasõpilastega

Mis keeles sa suhtled oma õpetajatega?

	N	%	Kumula- tiivne %
Ainult võru keeles	8	1	1
Rohkem võru kui eesti k	5	1	2
Mõlemas keeles võrdselt	5	1	2
Rohkem eesti kui võru k	16	2	5
Enamasti eesti keeles	188	25	30
Ainult eesti keeles	522	70	100
Kokku	744	100	

Tabel 6. VK05: Keelekasutus õpetajatega

Mis keeles sa suhtled müüjate ja teenindajatega?

	N	%	Kumula- tiivne %
Ainult võru keeles	7	1	1
Enamasti võru keeles	2	0	1
Rohkem võru kui eesti k	2	0	1
Mõlemas keeles võrdselt	12	2	3
Rohkem eesti kui võru k	21	3	6
Enamasti eesti keeles	169	23	29
Ainult eesti keeles	529	71	100
Kokku	742	100	

Tabel 7. VK05: Keelekasutus teenindajatega

Nagu tabelitest 3–7 nähtub, suureneb ainult eesti keelt kasutajate arv püsivalt suhtlusolukorra ja keelelise võrgustiku formaalsuse kasvades. Kui pereliikmetega suhtleb ainult eesti keeles (st ei kasuta võru keelt üldse) 49% vastanuist, siis sõpradega 55%, kaasõpilastega 65%, õpetajatega 70% ja teenindajatega 71%. Teisest küljest väheneb aktiivsete võru keele kasutajate hulk (nende hulk, kes kasutavad mõlemat keelt võrdselt või võru keelt rohkem) sama püsivalt – perekonnas 9%, sõpradega 5%, kaasõpilastega 2%, õpetajatega 2% ja teenindajatega 3%.

Silmapaistvad erinevused ilmnevad võru keele kasutuses ka elukohast lähtuvalt (vt tabel 8):

Mis keeles sa suhtled oma pereliikmetega?

	Elukoht		
	Linn	Asula	Maapiirkond
Ainult võru keeles		2%	1%
Enamasti võru keeles		2%	2%
Rohkem võru kui eesti k	1%	1%	3%
Mõlemas keeles võrdselt	2%	7%	7%
Rohkem eesti kui võru k	10%	14%	16%
Enamasti eesti keeles	24%	24%	32%
Ainult eesti keeles	63%	52%	39%
Kokku N	214	196	319

Tabel 8. VK05: keelekasutuse seos elukohaga

Kui asulas ja maapiirkonnas elavate noorte hulgas on enam-vähem võrdselt aktiivseid võru keele kasutajaid (neid, kes räägivad mõlemas keeles võrdselt või kellel domineerib võru keel) – vastavalt 12% ja 13%, siis linnanoorte hulgas on neid märgatavalt vähem, vaid 3%. Samas võru keelt mittekasutajate hulk suureneb sedavõrd, mida urbaniseerunuma elukeskkonnaga on tegemist, maal ei räägi võru keelt üldse 39%, asulates 52% ja linnas 63% vastanuist. Võrreldes VK98 uuringuga (Pajusalu jt 2000: 146) ilmneb võru keele aktiivse kasutuse suurem diferentseerumine eri elukeskkondade vahel: VK98 uuringu tulemuste kohaselt kõneleb linnaelanikest võru keelt pidevalt 28% vastanutest, samas kui maal on neid 42%. See näitab, et vanema põlvkonna hulgas on niihästi linnas kui ka maal märkimisväärne võru keele kasutajate hulk, samas kui noorimas earühmas on VK05 kohaselt linnas aktiivsete võru keele kasutajate hulk peaaegu olematu.

Elukoha kõrval on teine olulisem keeleoskuse mõjutaja vanemate haridustase (vt tabel 9):

Mis keeles sa suhtled oma pereliikmetega?

	Vanemate haridus			
	Muu haridus	Kesk-(eri)-haridus	Ühel kõrgem haridus	Mõlemal kõrgem haridus
Ainult võru keeles		2%	0%	1%
Enamasti võru keeles	4%	1%	1%	
Rohkem võru kui eesti k	6%	0%	2%	1%
Mõlemas keeles võrdselt	7%	6%	5%	1%
Rohkem eesti kui võru k	16%	16%	10%	13%
Enamasti eesti keeles	25%	27%	30%	25%
Ainult eesti keeles	42%	48%	52%	58%
Kokku N	85	330	227	77

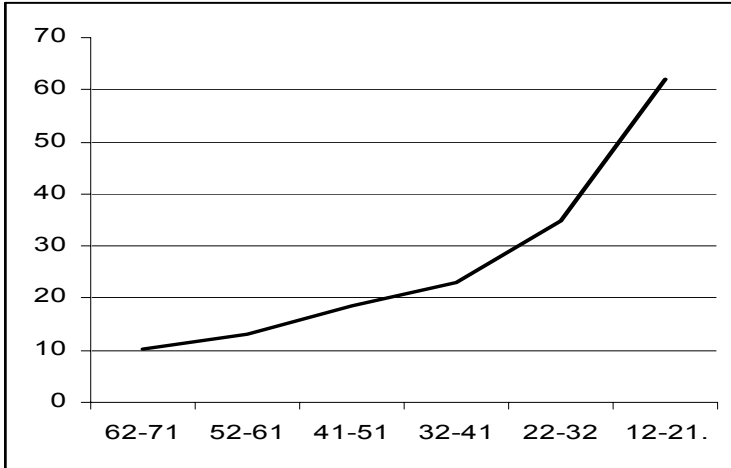
Tabel 9. VK05: Keelekasutuse seos vanemate haridusega

Nii on aktiivseid võru keele kasutajaid muu haridusega (faktiliselt küll alla keskharidusega) vanematega noorte hulgas 17%, keskharidusega vanemate laste hulgas 9%. Kui peres on ühel vanemal kõrgharidus, siis 8%; kahe kõrgharitud vanemaga perekondades 3%. Samasugust ühtlast kasvatendentsi vanemate hariduse kasvades näitab ka võru keelt kodus mittekasutajate hulk: 42 protsendilt kuni 58 protsendini vastanuist. Võrreldes neid tulemusi VK98 uuringuga, ilmneb samasugune ühtlane

muutus võru keele aktiivsete kasutajate hulga kahanemise ja võru keele mittekasutajate hulga kasvamise osas vastanu haridustaseme kasvades: 64 protsendilt aktiivsetest võru keele kasutajatest alla keskharidusega rühmas kuni 16 protsendini kõrgharidusega rühmas ning 7,5 protsendist võru keele mittekasutajatest alla keskharidusega rühmas kuni 24 protsendini kõrgharidusega rühmas (Pajusalu 2000: 146). Samuti näitas VK98 uuring, et “mida kõrgem on lapsevanema haridustase, seda harvem räägib ta oma lapsega lõunaeesti keelt. Haritud vanemad peavad lastega kirjakeeles suhtlemist nähtavasti kultuursemaks” (Pajusalu jt 2000: 28).

Kokkuvõtvalt võiks öelda, et VK05 uuringu keelekasutust puudutava osa ilmselt kõige olulisem tulemus on see, et aktiivseid võru keele kasutajaid 15-aastaste koolinoorte hulgas ilmnes olevat alla 10%. See on üsna teravas kontrastis VK98 tulemustega selles osas, mis puudutab vastanute hoiakuid lastele ja lastelastele võru keele õpetamise kohta. Nii vastas 40% VK98 noorima earühma küsitletutest, et nad on valmis “igal juhul” oma lastele võru keelt õpetama ja täiendav 36% oli seda valmis tegema lisaks eesti keelele (Pajusalu jt 2000: 165). Rohkem kui 76% vastanutest pidas oluliseks võru keele säilitamise jaoks lastega võru keeles rääkimist (Pajusalu 2000: 169), sellega üsna kooskõlas väitis noorimast earühmast oma lastega alati või vahetevahel võru keelt kasutavat 52% küsitletutest ja neid, kes lastelastega alati või vahetevahel võru keelt kõnelesid, oli 63% (Pajusalu jt 2000: 156–157). Seega on VK98 põhjal vanemad ja vanavanemad üsna üldiselt võru keele edasiandmise poolt nooremale põlvkonnale, kuid noorte tegelik keelekasutus ka perekondlikus ringis näitab hoopis midagi muud: vahe soovitu ja tegelikkuse vahel on mitmekordne.

Sama kõnekas on ka võru keelt üldse mitte kasutajate analüüs. Kui võrrelda VK05 uuringu tulemusi vanemate põlvkondade keelekasutusega VK98 põhjal (Pajusalu jt 2000: 19), siis joonistub võru keele mittekasutajate hulga kasvamisest välja tüüpiline keelemuutusele omase s-kõvera esimene pool:

Joonis 2. Võru keele mittekasutajate hulk protsentides eri eaühmades

Joonise 2 interpreteerimisel tuleb olla siiski ettevaatlik järgmistel põhjustel: 1) andmed on võetud kahest eri aegadel tehtud uuringust; 2) et ajalist nihet kompenseerida ja eaühmade tegelikke vanusevahesid adekvaatselt kajastada, on VK98 eaühmade vanusele lisatud 7 aastat, mis on uuringute toimumise vahe; 3) samuti tuleb arvestada, et graafikul on nelja vanema eaühma ja noorima eaühma andmed võetud vastavalt VK98 ja VK05 uuringutest, samas kui puuduva eaühma (22–32 a) väärtus on hüpoteetiline; 4) noorima eaühma keelekasutuse määr on tabelites 3–7 toodud tegelike väärtuste keskmine. Olgu täpsuse huvides toodud graafiku aluseks olevad andmed ka tabeli kujul:

Allikas	VK98				Hüpoteetiline	VK05
	55–64	45–54	35–44	25–34		
Esialgne eaühm	62–71	52–61	42–51	32–41	22–31	12–21
Kohandatud eaühm	62–71	52–61	42–51	32–41	22–31	12–21
Võru keele mittekasutajate protsent	10,1	13,2	18,4	22,9	35 ?	62

Tabel 10. Võru keele mittekasutajate hulk eri eaühmades

Võrreldes võru keele mittekasutajate hüppelist kasvu praeguste 30–40aastaste põlvkonna ja 15aastaste põlvkonna vahel, võib teha järelduse, et keelevahetus algas Kagu-Eestis umbes paarkümmend aastat tagasi. Seda kinnitab ka VK98 tulemus, mille kohaselt ligi pooled (48%) 25–34aastastest vastanutest ei kõnele iial oma lastega lõunaeesti keelt (Pajusalu 2000: 27). Praeguseks on selge, et võru keele põlvkondliku edasikandumise ahel on katkenud ja ta jätkusuutlikkus väga tõsise küsimärgi all.

Keelehoiu prioriteedid võru keelealal

Selleks, et analüüsida keelevahetuse pööramisvõimalusi võru keelealal, tuleks teoreetiliselt hinnata võru keele praegust seisundit. Kasutan selleks Fishmani keelevahetuse pööramise (*reversing language shift*) teooriat (Fishman 1991).

Fishman (1991) jagab ohustatud keeled kaheksasse kategooriasse vastavalt keele ohustatuse astmele. Kõige ohustatumad on kaheksanda astme keeled ja kõige paremas seisus esimese astme keeled:

8. aste. Enamik ohustatud keele kõnelejaid on üksikud isoleeritud vanurid; elav keel on sisuliselt kadunud ja niihästi sõnavara kui ka grammatika tuleb taastada vanade keelejuhtide suust, et seda õpetada võõrkeelena noorematele põlvkondadele.

7. aste. Enamik ohustatud keele kõnelejaid on ühiskondlikult aktiivsed ja keel on kasutuses nende omavahelises suhtluses, kuid nad on liiga eakad, et keeleoskust loomulikult viisil oma lastele edasi anda.

6. aste. Ohustatud keel on ühiskonnas suuliselt laialdaselt kasutusel. On säilinud või taastumas keele loomulik põlvkondadevaheline edasikandumine, tugevneb ja areneb keele lokaalne suhtlusvõrgustik.

5. aste. Arenenud ja jätkusuutlikule suulisele kasutusele on lisandunud omakeelse kirjaoskuse levik kodus, kogukonnas ja koolikeskkonnas kogukonna enda materiaalsete vahenditega.

4. aste. Elavale suulisele ja kirjalikule keelekasutusele on lisandunud kohustuslik keeleõpe algkoolis vastavalt riiklikele haridusseadustele.

3. aste. Lisaks eelnevale leiab ohustatud keel kasutust ka madalama astme töökeskkonnas vestlustes domineeriva keele esindajatega.

2. aste. Lisaks eelnevale kasutatakse ohustatud keelt ka kohaliku tasandi avalike teenuste pakkumisel ja kohalikus meedias.

1. aste. Ohustatud keelt kasutatakse piiratult ka hariduse, valitsuse ja meedia kõrgemates sfäärides kultuurilise autonoomia raames.

Kui hinnata võru keele seisundit Fishmani skaalal, siis vaatamata võru keele suhteliselt laialdasele kasutusele keskealiste seas (vt Pajusalu jt 2000: 36), edusammudele võrukeelse hariduse ja kirjakeele arendamisel, esindatusele kohalikus meedias ja teenindussfääris, mis kõik viitavad suhteliselt madalale ohustatuse astmele, on keel tegelikult liikumas kuuendalt ohustatuse astmelt seitsmendale, sest katkenud on keele põlvkondadevaheline edasikandumine.

Mida on selles olukorras võimalik teha keelevahetuse pööramiseks? Vaieldamatult on esimeseks prioriteediks keele loomuliku põlvkondadevahelise järjepidevuse taastamine. Nagu ütleb Fishman (1991: 91): “mitte mingi hulk loenguid x keeles (Fishmani termin ohustatud keele kohta – M.E), mitte mingi hulk x-keelseid teatrietendusi, x-keelseid laulupidusid, raamatuid või ajakirju x keeles, preemiaid või auhinnatseremooniaid x-keelsetele autoritele – samas kui kõik see on üldiselt planeeritud juba küpsemale publikule – ... ei suuda asendada noorte, lapsesaamise eas perekondade taastamist, milles x keel oleks põhiline või üks põhilisi kommunikatsioonivahendeid, ega teisi kultuuriliselt kohaseid koduseid, perekondlikke, naabruskondlikke ja kogukondlikke põlvkondadevahelisi kohaliku keele praktiseerimise vorme.”

Samavõrra väheefektiivne on seada sihiks laiendada ohustatud keele funktsioone perekondlikust ja kogukondlikust sfäärist väljapoole nn võimusefääri (omavalitsus, avalikud teenused, tööturg, keskharidus, massimeedia), samas kui pere- ja kogukondliku sfääri eesmärgid on saavutamata. Isegi kui õnnestub saavutada ohustatud keelele mõne võimusefääri funktsiooni täitmine, tuleb selle funktsiooni täitmiseks põlvkonnal põlvkonna järel omandada seda keelt mingis institutsioonis võõrkeelena. Kuid “keeled ei ole ‘õppeained’ *per se* ja neid ei ole võimalik edukalt omandada, kui neid ei kasutata aktiivse suhtluse eesmärgil. Selle töö mitteametamine on ainult kooliharidusel põhineva keeleõpetuse läbikukkumise põhjuseks ülemaailmselt.” (Fishman 2001: 470).

Niisiis, ei ole kahtlust, et võru keelevahetuse pööramiseks on esmatähtis taastada keele põlvkondlik jätkusuutlikkus. Iseasi on see, kuidas seda saavutada. Selleks pöördugem korraks tagasi Landry jt (1996) IKV mudeli juurde (joonis 1). Selle kohaselt määravad keelelise käitumise inimese hoiakud ja keeleoskus, mille ta omandab oma vahetust sotsiaalsest võrgustikust. Ei ole kahtlust, et võru keelel on selline võrgustik olemas, probleem on selles, et selles võrgustikus on kasvavalt vähe linnaelanikke, vähe kõrgharidusega inimesi ja vähe noori naisi. Ehk teisisõnu, võru keel on nihkumas kogukonna üldise suhtluskeele rollist üha enam madala

staatuse ja haridusega meestekeskse võrgustiku sisekeele rolli, millel on oma peiteprestiiz, kuid samas laiema elanikkonna silmis oht stigmatiseeruda. See sunnib üha rohkem inimesi, eriti noori, sellest distantseeruma (mis tegelikult ongi igasuguse keelevahetuse sügavam põhjus). Keelevahetuse pööramise igavene küsimus on, kuidas muuta negatiivseid hoiakuid ohustatud keele suhtes.

Üks enamlevinud võtteid on püüded tõsta keele prestiiži tema funktsioonide laiendamisega ühiskonnaelu ametlikes sfäärides. Seda taktikat on kasutanud ka võru liikumine. Antagu mulle andeks, aga on selge, et võru keel ei suuda majanduslikel ja demograafilistel põhjustel edukalt täita võimusefääri seotud funktsioone, olla inimesele ainuke ja ammendav etnolingvistiline keskkond – paratamatult jääksid sellise keskkonna võimalused vähegi võimekamatele noortele kitsaks. Seetõttu võib karta, et sellesuunalised ambitsioonid ei tule kasuks võru keele populaarsusele, sest nõuaksid pühendumist keskkonnale, mis ei tundu võimalikule kasutajale perspektiivikas. Liiatigi kaasneb sellise lähenemisega (nagu on olnud ka tunda) pingeid enamuse ja vähemuse vahel, mis omakorda sunnib inimesi tegema valikuid, kummal pool nad soovivad olla. Arvestades, et võrokestele on üldiselt omane eesti-võru kaksikidentiteet dominandiga esimesel, võib vähemuskeele õiguste rõhumine inimesi võru keelest koguni kaugendada. Seetõttu võiks laienemisambitsioonidest distantseerumine ja realistlikumate eesmärkide seadmine võtta vähemaks pinget ja vähendada ka võru ürituse utoopilisust võimalike kaasalööjate silmis. Seda on tingimata vaja, sest praegusel etapil nõuab keelevahetuse pööramine vanema generatsiooni ja kõrgharidusega inimeste laialdast kaasamist. Kuid millised võiks olla need realistlikumad eesmärgid, millel oleks võimet tekitada sotsiaalset muutust inimeste keelelises käitumises?

Hiljutiste uuringute kohaselt (Tannenbaum 2005, Tannenbaum and Berkovich 2005) on keelehoiu jaoks olulised esimesed eluaastad ja koolieelne lapsepõlv. Sel perioodil emakeele kaudu tekkinud positiivsed emotsioonid aitavad keelel püsida. See lähenemine rõhutab asjaolu, et keel ei ole ainult kommunikatsioonivahend, vaid ka inimese lähisuhete ja lapsepõlve sümbol. Selles valdkonnas on võru keelel palju paremad väljavaated: võru keelt kõneldakse veel laialdaselt vanema generatsiooni hulgas, 31 protsendile VK05 küsimustikule vastanud noortest on võrokekseks olemine oluline osa nende identiteedist ja 37 protsenti soovis kuuluda võrokeste hulka tulevikus. Seega oleks vaja teadlikku keelehoiakute kujundamist eesmärgiga positsioneerida võru keel intiimse peresfääri keelena – armastuse keelena ja natuke ka salakeelena, mis eristab

omasid võõrastest. Sellelt pinnalt ehk oleks võimalik vältida võru keele stigmatiseerumist noorte silmis.

Muidugi on positiivsetest hoiakutest üksi vähe, et taastada võru keele põlvkondlik jätkuvus. Avalikult väljendatavate hoiakute ja käitumise vahel ei pruugu sageli olla otsest ja ühest seost. Nagu VK98 ja VK05 näitasid, vaatamata suhteliselt positiivsetele hoiakutele vanema põlvkonna seas, keelt siiski laste ja lastelastega ei räägita. Üks ilmne põhjus võib olla hirm, et võru keele oskus kahjustab nende eesti keele oskust. See on ilmselgelt väärettekujutus ja selle murdmine võiks olla esimene samm põlvkondliku järjepidevuse taastamise teel. Üldiseks peaks saama ettekujutus, et võrukeelne lapsepõlv ei takista edasijõudmist koolis. See võimaldaks luua elujõulisi võrukeelseid lasteaedu, kus võru keel kujuneks loomulikuks suhtluskeeleks eakaaslaste ja kasvatajatega. Koolimine tähendaks astumist standardkeele valdkonda, ja siin oleks õige rakendada diglossia meetodit: kogu aineõpetus ja formaalne keelekasutus oleks eestikeelne, kuid vahetunnid ja tunniväline tegevus võrukeelne.

Nagu Fishman (2001: 472) märgib, on märgatavalt lihtsam luua ja isegi finantseerida x-keelset kooli kui tagada seda, et noored kasutaksid keelt ka kooliväliselt oma eakaaslastega kuni nad lõpuks leiavad endale elukaaslase, kellega panna alus perekonnale. See on ka põhjus, miks mõned, traditsiooniliselt suulised keelekogukonnad nagu ketšua, ei ole meelega kasutanud haridussüsteemi võimalusi, vaid on oma keelehoiu rajanud kogukondlikule suhtlusvõrgustikule. Samas ei ole viimane sugugi lihtsam, sest vaatamata aktiivsele keelekasutusele täiskasvanute hulgas, leiavad paljud ketšua vanemad olevat äärmiselt raske rääkida oma lastega ketšua keelt, põhjuseks hirm rääkida valessti või lihtsalt sügavalt väljakujunenud harjumus mitte kasutada keelt lastega (Hornberger, King 2000).

Samad raskused iseloomustavad ilmselt ka võru keelt: oma mittetäieliku keeleoskuse häbenemine ja ebamugavustunne võru keele kasutamisel takistab ilmselt paljusid noorema põlvkonna kõnelejaid oma keelt lastele edasi andmast. Võib-olla oleks abi suhtumisest, et natukenegi võru keelt (leksikaalselt ja silmapaistvamate grammatiliste erijoonte näol) on parem kui mitte midagi. Muidugi nõuab selline hoiak kõigepealt heade keeleoskajate ja võru arvamusiidrite selget heakskiitu ja toetust. See võib tunduda pühadusteotamisena, kuid tegelikult on tegu tavalise võõrkeeleõppe strateegiaga – olulisem kui vigadeta kõnelemine on julgus ennast väljendada. Ja kui tekib keelekasutamise harjumus ja üldine norm, siis jõuab ju tasapisi keeleoskust parandada.

Loomulikult on põlvkondadevahelist keelelise järjepidevuse katkemist väga raske taastada, kuid keelehoiu praktikas on juhtumeid, kus sellega on hakkama saadud. Ma usun, et see võiks olla võimalik ka võru keele puhul, kuid ma arvan, et selleks oleks vaja üsna tõsiselt muuta võru keele kuvandit ja võru liikumise ideoloogiat¹.

Kirjandus

- Crystal, David 2000:** *Language death*. Cambridge. New York: Cambridge University Press.
- ELi määrus 2002:** *On the promotion of linguistic diversity and language learning in the framework of the implementation of the objectives of the European Year of Languages 2001*. Euroopa Liidu Nõukogu määrus 14. veebruaril 2002.
- Fishman, Joshua A. 1991:** *Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. (toim) 2001:** *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Hornberger, Nancy H., Kendall A. King 2000:** Reversing Quechua language shift in South America. – *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective*. Joshua Fishman (ed). Clevedon: Multilingual Matters, 166–194.
- Landry, Rodrigue, Réal Allard, Jacques Henry 1996:** French in South Louisiana: Towards language loss. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 6, 442–468.
- Ojar, Triinu (koostaja) 2005:** *Võrokeeline kodo*. Võro Instituut.
- Pajusalu, Karl, Kadri Koreinik, Jan Rahman 2000:** Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – *A kiilt rahvas kynõlõs... Võrokeste keelest, kommetest, identiteedist*. Toim Kadri Koreinik ja Jan Rahman. Võru: Võro Instituut.

¹ Kommentaaridest artikli esimesele versioonile sain teada, et sellised mõtted on juba mõnda aega liikumas võru keelehoiu ringkonnas, valminud on brošüür “Võrokeeline kodo” (Ojar 2005), loomisel on keelepasa-lasteaiad. Jääb vaid soovida edu selles tõsisel ettevõtmises – mõningaid positiivseid keelemuutuse pööramise näiteid võib maailma keelehoiu praktikast leida, järelikult on see saavutatav. Muuseas, esimesed eesti rahvuslased nagu Faehlmann ja Kreutzwald pidasid eesti keelt lootusetult väljasurevaks keeleks (vt Undusk 2004), ometi ei jätnud nad jonni ja vaat mis välja tuli!

- Tannenbaum, Michal 2005:** Viewing family relations through a linguistic lens: Symbolic aspects of language maintenance in immigrant families. – *The Journal of Family Communication*, 3, 229–252.
- Tannenbaum, Michal, Marina Berkovich 2005:** Family relations and language maintenance: Implications for language educational policies. – *Language Policy* 4, 287–309.
- Undusk, Jaan 2004:** Eksistentsiaalne Kreutzwald. – *Vikerkaar*, 10/11, 133–152.

Martin Ehala: Keelevaihtusõ käändmisvõimaluisist võro keelealal

Artiklin arotõdas keelehoitmisõ kũsumũisi Lõuna-Eesti tuun jaon, kon kõnõldas võro kiilt. Analũisi põhas om keele elojõvvu uurminõ, miã tetti 2005. aastagal Võro maakunna kuulõ 9. klassõ latsi hulgan. Taa uurmisõ tulõmit om võrrõld varatsõmbaga, miã tetti 1998. aastagal (Pajusalu, Koreinik, Rahman 2000). 2005. aastaga uurminõ nõũdãs, et võro kiilt om naat perrin kõrrast veidemb pruukma. 1998. aastagal ütel 14% latsõvanõmbist, et nõãq kõnõlõsõq ummi latsiga pãããsaligult võro kiilt. A 2005. aastagal ütel õnnõ 9% latsist, et nõãde perren kõnõldas pãããsaligult võro keelen. Vãlãnpuul peret pruugitas võro kiilt tuu veidemb, midã ammõtlidsõmb om olokõrd. 49% vastanuist kõnõldõ-i võro kiilt koton, 55% sõproga, 65% tõisi opilaisiga, 70% oppajidõga ni 71% tõisi tãũskasunuidõ inemiisiga ammõtligun olokõrran. Taal tulõmil om terrãv vaih 1998. aastaga tulõmiga, mink perrã 40 protsendil vastanuist om kimmãs plaan ka umilõ latsilõ võro kiilt opadaq ni 52% vastanuist ütel, et nõãq kõnõlõsõq ummi latsiga kas kõik aig vai sagõhõhe võro keelen. Tuu tähendas, et kuiki vanõmb sugupõlv tukõ latsiga võro keelen kõnõldõmist, pruugitas periselt perren võro kiilt veidõq; taa ummakõrda nõũtãs, et loomulik võro keele ütelt põlvõlt tõõsõldõ edesiandminõ ei tũõtãq kõrraligult. Nii om võro kiil Fishmani (1991) kiili ohustõdusõ skaala pããl minemãn 6. astmõlt 7. astmõldõ. Tuuperãst olõsiq tãhtsã ka muutus võro keele alalhoitmisõ programmõn – kõgõ tãhtsãmbãs pidãnõq saama tuu, et kiil jãlq loomuligult ütelt põlvõlt tõõsõldõ edesi antuq.